

տոյ կը յանձնուի նաեւ միւշիբուսեան աստիճանի բարձրացման իրատէն:

Ասիկէ առաջ Լիբանանի կառավարչին առնուանով արձանագիրը առանձին օրինակներով դեսպաններուն կը զրկուէր ու կը ստորագրուէր, սակայն Լիբանանի վարչութեան մէջ փոփոխութիւններ եղած ըլլալով՝ 1912ին դեսպանները միասին մէկ գրութեան վրայ կը ստորագրեն³⁷:

Լիբանանցիները յատուկ Յիշատակագրով զանազան պահանջները ըրած էին. օրինակ՝ Մահմանդութեան մէջ ինչ ինչ փոփոխութիւն մտցնելու, երկրին հեռադրական ու թղթատարական հասոյթները Լիբանանի վարչութեան թողլու, եւ այլն: Թուրք պետութիւնը մասամբ ընդունելով այդ պահանջները՝ մասնաւոր արձանագիր մը կը կազմէ, զոր կը ստորագրեն թէ՛ թուրք պետութիւնը եւ թէ՛ հինգ մեծ պետութեանց դեսպանները³⁸:

Մեծամեծներու հրաժեշտի ողջոյնը տալի վերջ՝ Յովհաննէս Փաշա իր տիկնոջ հետ 1913 Յունուար 17ին (ն. տ.) Մեսսեթըրի Տենեգալ շոգեհատով ճամբայ կ'ըլլէ դէպի նոր պաշտօնատեղին: Ողջերթի դացած էին. Պետական պաշտօնատարներ, Հոյանդայի դեսպանն ու Ա. Թարգմանը՝ Մ. Կարապետեան, Յրանսայի դեսպանատան խորհրդականն ու Ա. Թարգմանը, Բեզգիոյ դեսպանատան Ա. Թարգմանը եւ ուրիշներ³⁹:

Լիբանանի մէջ մեծ պատիւներով կը զեմաւորուի⁴⁰:

Քաղաքական խառնակ շրջանի մը մէջ էր որ Գուլումեան Փաշա պաշտօնի կ'անցնէր: Թուրք պետութիւնը Բալկաններու հետ պատերազմական վիճակի մէջ կը գտնուէր: Շշուկներ կային նաեւ համաշխարհային պատերազմի մը մտալուտ պայթումին, որ շատ ալ չուշացաւ: Այնպէս որ իր կառավարչութեան մօտ 3 տարուան շրջանին աւելի հոգերով ու նեղութիւններով ծանրաբեռնուած գտաւ ինքզինքը Գուլումեան Փաշա: Առաջին տարիէն սկսած յաճախակի ներքին փոքր խռովութիւններ գրեթէ անպակաս էին: Անգամ մը ինքն իսկ մահափորձի ենթարկուե-

37 Անդ՝ Թ. 4914:
38 Անդ՝ Թ. 4915:
39 Անդ՝ 1913, Թ. 4937:
40 Անդ՝ Թ. 4949:

ցաւ, որմէ բարերախտարար անջնաս ազատեցաւ⁴¹:

Առանձնաշնորհեալ երկրին ամէնէն տկար կողմը տնտեսական աղքատութիւնն էր, որուն պատճառաւ ներքին ոստիկան-գինուորութեան կազմակերպութիւնն ալ չափազանց թոյլ էր: Թէեւ Յովհաննէս Փաշա այդ կազմակերպութիւնը Յրանսայի գնդապետի մը յանձնած էր, սակայն Ի՞նչ կրնար ընել ան իր ձեռքին տակ միայն 800 ոստիկան-գինուոր ունենալով 110 քրլով. է աւելի լեռնոտ եւ գրեթէ անմատչելի տարածութեան մը հսկողութեան համար: Թէպէտ երկակողմանի համաձայնութեամբ Լիբանանի կառավարութիւնը իրաւունք ունէր ոստիկան-գինուորներու թիւը 1200ի բարձրացնելու, սակայն հասոյթներու նուազութեան պատճառաւ անկարող էր այդքան գինուոր պահել⁴²: Այս եւ նման դժուարութիւններ հաւանական է որ պատճառ եղած ըլլան իր հրաժարականին, ինչպէս կը ծանուցանէր 1914ին La Turquie թերթը, որ սակայն չէ ընդունուած⁴³:

Պատերազմի շրջանին իր կառավարած երկիրն ալ բազմաթիւ զոհեր տուած ըլլալով՝ Լիբանանի մէջ ալ Կարմիր Մահիկի ճիւղ մը կը կազմակերպուի իր պատուակալ նախագահութեամբ⁴⁴:

1915 Յունիսին արձակուրդի շրջանը Պոլիս կ'անցնէ⁴⁵: Իսկ նոյն տարուայ վերջերը Բ. Գուլումը ջնջած ըլլալով Լիբանանի առանձնաշնորհեալ կառավարչութիւնը՝ Յովհաննէս Փաշա Պոլիս կը վերադառնայ եւ ձեռակոյտի անգամ կ'անուանուի: Չուզելով սակայն ջարդարար կառավարութեան մը մասնակցիլ՝ կը մերժէ այդ պաշտօնը եւ կը քաշուի Հոռոմ, ուր 1933 Օգոստ. 11ին 75 տարեկան հասակի մէջ կը կնքէ իր կեանքը:

Իտալական թերթ մը այս առթիւ գովեստով կը խօսի՝ զրուատելով իր «Դիւանագէտի, մտածողի, արուեստագէտի ազնուական դէմք»ը, ինչպէս նաեւ «իբ համոզումներու մաքրութիւնը, իր հաւատքի խորութիւնը (վասն զի հայ էր)»⁴⁶:

Գուլումեան Փաշա ամուսնացած էր հայ կաթողիկէ անուանի գերզաստանի մը, Կեօշէ

41 Անդ՝ Թ. 5134, 5136:
42 Անդ՝ Թ. 5143:
43 Անդ՝ Թ. 5552:
44 Անդ՝ Թ. 5583:
45 Անդ՝ Թ. 5690:
46 Աւետիք, անդ՝ էջ 142:

Օղլուի Պերնուի անունով աղջկան հետ, որ եղած է «տիպար մը Հայ Ազնուական Տիկնանց»⁴⁷: Չաւակ ունեցած ըլլալը չի յիշուիր:

Յովհաննէս Փաշա Գուլումեանի պետական բազմաթիւ պաշտօններու մէջ ունեցած մշտատեւ ծանր գրադուները արդէլք չեն եղած իր մասնակցութիւնը բերելու ինչ ինչ ազգային գործերու:

1887ին հայ կաթ. հասարակութեան Ս. Յակոբի ձրիավարժ դպրոցին նպաստելու համար պարահանգէս մը կը կազմակերպուի Յանձնախումբէ մը, որուն նախագահն է Արիստակէս Ազարեան, գեր-նախագահը Կարապետ Խումարեան, դանձապետը Յովհ. Ազարեան, իսկ քարտուղարը՝ Յովհ. պէյ Գուլումեան⁴⁸:

Գուլումեան եղած է ազգ. Երեսփոխան եւ միշտ մասնակցած բարեկատակ հանդանակութիւններու⁴⁹:

Գաւառի հայ կարօտեալներու օգնութեան համար կազմուած Յանձնախումբի անգամ է եւ ժիր գործունեայ⁵⁰:

Պոլսոյ վիեննական Հարց Նախկին Սաներու Միութեան անգամ էր. Լիբանանի կառավարիչ անուանուելուն առթիւ Միութիւնը զինքը Պատուոյ Նախագահ կ'ընտրէ, իսկ ինքը «կը խոստանայ ձեռքէն եկած օժանդակութիւնը չզրկանալ իր ընկերակցաց թէ՛ բարոյապէս եւ թէ՛ նիւթապէս»⁵¹:

2. ԵՓՐԵՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԱՐՏԱԽԱՉԳ ԱՐՔԵՊ. ՍԵԻՐՄԷՏԱՆ, Մայր Յուցակ կայերէն ձեռագրաց Եւրոպայի մասնաւոր համալսարան: Ա. հատոր, Փարիզ 1950, մեծ 8⁰, էջ 90:

«Եւրոպայի մասնաւոր հաւաքումներ» կ'անուանէ ցուցակագիրը այն մասնաւորները որոնց ձեռագիրները ցուցակագրած է հատորիս մէջ: Ասոնք են. 1. Jean Pozzi (Թ. 5, 11, 13, 25): 2. Ա. Աշեան (Թ. 2, 3, 7): 3. Վարդ Կիւլպէնկեան (Թ. 4, 28): 4. Նուրհան Ֆրէնկեան (Թ. 30, 32): 5. Յ. Ինձէեան (Թ. 6): 6. Պետրոս Քէչիշեան (Թ. 14): 7. Ռաֆայէլ Մարկոսեան (Թ. 17): 8. Յովհ. Պոսթանեան (Թ. 19): 9. Յակոբ Գալլպեան (Թ. 20): 10. Տիկին Տատուրօֆ (Թ. 34): Ասոնք կը գտնուին Պարիս: 11. Միրզայեան Ընտանիքի Մարտէլ (Թ. 31, 33): Անձանօթ են Թ. 9, 15, 22 եւ 27 ձեռագիրներու տէրերը: Մանչեստրի Rylandի Մատենագարանն են Թ. 35—38: Իսկ Յարութիւն Հազարեան (Թ. 1, 18, 21, 29) եւ Գառնիկ Գէորգեան (Թ. 8, 10, 12, 16, 23) Նիւ Եորք կը բնակին, բայց Պարիս ձեռք բերած են ձեռագիրները. ուստի այդ 9 ձեռագիրներու տէրերը չեն կրնար նկատուիլ «Եւրոպայի մասնաւորներ»: Նոյնպէս Թ. 24ը (Մանրուս-մուսիք) ստացիչը՝ Պր. Գարագոշ Նուրբաճ է Երեսնի Մատենագարանին եւ Թ. 26 (Կանոնագիրք) Հալկպցի Քէհեայեան ընտանիքը ընծայած է Անթիլիասի Մատենագարանին: Թէ Ryland Մատենագարանը «մասնաւորներու» շարքին կարելի է դասել, կը մնայ խնդրական: Նոյն Մատենագարանին մէջ կան ուրիշներ ալ, զորոնք ցուցակագրած են Ս. Պարոնեան եւ Յ. Կոնիբեր, դժբախտարար այս ցուցակը տակաւին չէ հրատարակուած:

Մենք շնորհակալութիւն կը պարտինք Սրբազանին որ այս 38 ձեռագիրներու ցուցակագրութիւնը մտաչելի կ'ընէ մեզի. շնորհակալութիւն նաեւ Տիար Գ. Կիւլպէնկեանի, որ մեկինս հանդիսացած է Յուցակիս տպագրութեան:

Այստեղ ունինք 4 Սաղմոսարան, 20 Աւետարան, 5 Ծարակնոց, 1 Մաշտոց, 2 Ժամագիրք, 1 Մանրուսմուսիք, 1 Պահպանակ, 1 Մեկն. Պատարագի Ն. Լամբրոնացոյ, 1 Խրատագիրք Յովհ. Ոսկերեանը եւ 1 Հաւատարմատ Վարդան Այգեկցոյ: Ասոնց մէջ հնութեամբ յարգի են Թ. 5 եւ 22 Աւետարանները, Թ. 23 Ժամագիրքը գրուած Ստեփ. Վահկայիէ Լեւոն Բ. Թագաւորի համար (1275⁰), Թ. 25 Ն. Լամբրոնացոյ Ատենարանութիւնն եւ Խորհրդածութիւնը (1616⁰), Թ. 31 Վարդան Այգեկցոյ Հաւաքումն դաւանարանական վկայութեանց. եւ «Խրատագիրք» Յովհ. Ոսկերեանի, որուն բովանդակութիւնն տալ ժրատ գտնուած է ցուցակագիրը:

Թ. 12 Աւետարանին գրչութեան ժամանակը կը նշանակուի հարցակալով մը «ՓԵՆ»

47 Անդ՝ էջ 143:
48 Հայրենիք, Կ. Պ. 1887, Թ. 2214:
49 ՄԷՏՄ. Այսպար, 1908, Թ. 4614:
50 Անդ՝ Թ. 4615:
51 Ուսումնարան, անդ՝ էջ 2:

գար» (էջ 19) . բայց գրիչը յիշատակարանին մէջ տարին մատնանշած է «Ազգիս Հայոց թուականին, կրկին քառեակ երկհարիւրին, ձի ամին», զոր իմանալուէ $2 \times 4 + 2 \times 100 + 120 = 1671$: Թ. 25 ձեռագրին գաղափար օրինակը գրուած է կ'ըսուի 1205ին (էջ 48) . բայց ձեռագրին ունի «յամի վեցհարիւրորդի յիսներորդի», հաւանորէն տպագրութեան ժամանակ դուրս ինկած է «եւ Դ» : Թ. 13 Աւետարանին գրչութեան տարին էջ 20ա երկիցս նշանակուած է «ՌձԺԵ = 1616» . իսկ բնագրին մէջ կ'ըսուի . «Ռ. եւ վաթաներորդի ամի եւ Եերորդ աւելորդի (= 1616)» (էջ 20բ) : էջ 25 Թ. 16 Աւետարանին տարին երկիցս գրուած է «ՌձԶ = 1617» . իսկ էջ 26ա «ՌձԳ = 1617» եւ 27ա «Ռ եւ ԾԶ» . այն է 1606 . ա'յս է ուղիղը : Տպագրական նման վրիպակներու շարքին են նաեւ հետեւեալները . էջ 48 «ի միտ բանակեաց» = «ի միարանակեաց» . «աւետեաց» = Աւետեաց . 49ա . «որդիացելոցս իմոյ» = որդիացելոյս . 49բ . «տետր նորիչ» = տետրն որիչ : էջ 74ա . «իջնոյ» = միջնոյ . 74բ . «առ գերմանաւ» = առ Գերմանոս . «առման = առ Ման (ուէլ կայսր) :

Յուցակագրութեան ժամանակ յաճախ «Թերթը» եւ «Թուղթը» շիթուած են (հմմտ . Թ. 1—5, 9—13 եւն) : Շատ անինամ կազմուած է «Անուանց ցանկը» . շատ անուններ անտեսուած են (այսպէս չեն առնուած էջ 72—75 յիշուած անունները) ; ուրիշներ անձիչ նշանակուած (էջ 48բ Հեթում Սեւաւտոս, ցանկին մէջ՝ Թագաւոր . էջ 83 Հին Չուղայ եւ էջ 14 Նոր Չուղայ, միացուած են) . ինչ ինչ անուններ ներս առնուած են տիտղոսի տակ (Խօջայ Ազնաւոր, Շահ Թահմազ, Պարոնտէր Մելքիսեթ), կան անուններ, որոնք բնագրին մէջ տարրեր եւ Անուանացանկին մէջ այլազգ են (Վաստկանայ = Վասականայ, Դաւնդիչ = Դաւնդեղ) եւ այլն : Խառնակ է նաեւ անուանացանկին այրուրենական կարգը :

Ձեռագրաց Յուցակները, որոնք ատողձ պիտի մատակարարեն պատմական, լեզուական եւ մատենագրական ուսումնասիրութեանց համար, կը պահանջեն Յուցակագիրներէն եւ Հրատարակիչներէն մեծ պատասխանատուութիւն :

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

Ն Ո Ր Հ Բ Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ն Ն Ե Ր
(Ուղարկուած Խմբագրութեանս) :

- Աբրահամեան Պրոֆ. Դր. Ա., Անանիա Շիրակացու Մատենագրութիւնը : Ուսումնասիրութիւն (եւ Տեքստեր) : Երեւան 1944, 8⁰, էջ 420 : [ՀՍՍՌ Մատենագրանի Հրատարակչութիւն :]
- Անառեան Հ., Հայոց լեզվի պատմութիւն : Մասն Ա. : Երեւան 1940, 9⁰, էջ 357 : [Երեւանի Պետական Համալսարանի հրատարակչութիւն :]
- Անառեան Հ., Հայոց անձնանունների բանարան : Հատոր Ա. : Երեւան 1942, 9⁰, էջ ԻԴ + 634 : Հատոր Բ. : Երեւան 1944, 8⁰, էջ 682 : Հատոր Գ. : Երեւան 1946, 8⁰, էջ 742 : Հատոր Դ. : Երեւան 1948, 8⁰, էջ 686 : [Հայկական ՍՍՌ Մոլոտովի անվան Երեվանի Պետական Համալսարան : Գիտական աշխատութիւններ, հատոր ԻԱ, ԻԴ, ԻԵ, ԻԶ :]
- Ամիրսովյաք Ամասիացի, Օգուտ բժշկութեան (Բժիշկ Պոնիաթ Սերաստացու խմբագրած) : Ա. տպագրութիւն . ձեռագիրների բաղադատութեամբ, առաջարանով, ծանօթութիւններով եւ բառգրքով . խմբագրութեամբ Ստ. Մալխասեանց : Երեւան 1940, 8⁰ մեծ, էջ 12 +

- 580 : [ԽՍՀՄ Գիտութիւնների Ակադեմիա . Հայկական Ֆիլիալ : Պատմութեան եւ Հնագիտութեան Ինստիտուտ :]
- Ջափարիա Ագուլեցու Օրագրութիւնը : Երեւան 1938, 8⁰, էջ Ը + 200 : [ԽՍՀՄ Գիտութիւնների Ակադեմիա . Հայկական Ֆիլիալի հրատարակչութիւն :]
- Մալխասեանց Ստ., Խորենացու առեղծվածի շուրջը : Երեւան 1940, 8⁰, էջ 156 : [ՍՍՌՄ Գիտութիւնների Ակադեմիա . Հայկական Ֆիլիալ : Պատմութեան եւ նիւթական Կուլտուրայի Ինստիտուտի հրատարակչութիւն :]
- Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարոնոյ : Աշխատութեամբ եւ առաջարանով պատմարան գիտութիւնների թեկնածու Աչ. Աբրահամեանի : Երեւան 1941, 8⁰, էջ 300 : [Հայկական ՍՍՌ Ժողովուրդի տրին կից Պետական Ձեռագրատուն (Մատենագարան) : Տեքստեր, Nr. 5 :]
- Նանարեան Միհրան, Յուշագիրք 1918—1948 : Երեւանմեայ ազգ . իրագրածութիւններ . Սուրիոյ եւ Լիբանանի կեանքէն առնուած : Պէյրութ 1949 :

